

A NEMZETKÖZI KÖRNYEZETVÉDELMI JOG FEJLŐDÉSÉNEK FŐBB ÁLLOMÁSAI

REGŐS Franciska
PhD-hallgató (KRE ÁJK)

1. Bevezető

Korunk komoly problémákkal néz szembe, amelyek szorosan összefüggnek az emberiség által folytatott, természetet kizsákmányoló életmóddal. A környezet veszélyeztetése, romlása az ember tevékenységének következménye, amelynek lehetőségeit szinte határtalanul megnövelte a tudományos-technikai fejlődés és a rendelkezésre álló erőforrások bősége.¹

Kezdetben a környezet megóvására tett lépések leginkább a helyi problémákra összpontosultak.² Azonban ahogyan azt már 1971-ben Commoner megfogalmazta: az ökológia egyik törvénye, hogy minden összefügg minden mással.³ Ennek jó példája, hogy az olyan környezetet sújtó katasztrófák, mint a savas eső, levegőszennyezés vagy a vízszennyezés mind globális következményeket hordoznak magukban.⁴ Elég, ha csak a Tisza 2000-ben bekövetkezett cianid-szennyezésére gondolunk. A környezeti ártalmak nem ismernek határokat, így az egyik államban folytatott tevékenység hatásai könnyen egy másik állam területén jelentkezhetnek. Az egyre erősödő környezeti problémák felhívták az emberiség figyelmét arra, hogy az otthonunk, a Föld, illetve a környezet megóvása nemcsak helyi, hanem globális szinten is szükséges, ami nemzetközi összefogást igényel.

¹ BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog II. Különös rész.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2010. 134.

² A. James BARNES: The Growing International Dimension to Environmental Issues. *Columbia Journal of Environmental Law*, vol. 13, no. 12. (1988) 389.

³ Barry COMMONER: *The Closing Circle: Nature, Man and Technology.* (New York, 1971.) Unabridged republication of the work originally printed by Alfred A. Knopf. Mineola–New York, Dover Publications Inc., 2020. 35.

⁴ Anita M. HALVORSSEN: The origin and development of international environmental law. In: Alam SHAWKAT – Svitlana KRAVCHENKO – Tareq M. R. CHOWDHURY – Md Jahid Hossain BHUIYAN – J. Erika TECHERA (eds.): *Routledge Handbook of International Environmental Law.* New York, Routledge, 2013. 26.

Jelen tanulmány megkísérel betekintést nyújtani – a teljesség igénye nélkül – a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődésének főbb állomásaiiba, melyek jól tükrözik a tudományos fejlődést, az újabb technológiák megjelenését és azok hatásának megértését, továbbá a politikai tudat változásait, és a nemzetközi jogi rend és intézmények változó szerkezetét.⁵

2. Első korszak

2.1. Az 1800-as évektől a XX. század első feléig

Az első és a második ipari forradalom lényeges gazdasági növekedést eredményezett a világon, azonban egyúttal megnövelte az emberi egészséget és a környezetet veszélyeztető tevékenységek számát is.⁶ Következésképpen egyre több olyan eset történt, melyek súlyosan károsították a környezetet, és bizonyos esetekben emberéleteket is követeltek.⁷ A természetes erőforrások mértéktelen kiaknázása bizonyos erőforrások teljes kimerítéséhez és a környezet romlásához vezetett.⁸ Ennek egyik kiváló példája az 1893-as jogvita az USA és Nagy-Britannia között a prémés fókákról, amelyek a túlzott vadászat folytán a kihalás szélére kerültek.⁹

A XIX. században még igen kevés volt a környezet védelmét célzó egyezmények száma.¹⁰ Ezek közös jellemzője, hogy szinte kizárólag egyes állatfajok védelmére foglalmaztak meg előírásokat. Ebben az időszakban a területet nem egy sajátos szabályozási rendszerrel bíró egységként fogták fel, hanem egy olyan ad hoc szabályozású terület volt, ami az emberiség céljainak elérése szempontjából fontos, a vadvilág erőforrásainak védelmére volt hivatott.¹¹ Ilyen szerződés volt például az 1885-ös, a rajnai lazacok védelméről szóló egyezmény¹² vagy a Behring-tengeri fókák védelméről szóló 1892-es egyezmény.¹³

A XX. század elejétől egyre több nemzetközi szerződés jött létre, azonban még ezek is elsősorban a fajok védelmére helyezték előtérbe. Ide sorolhatók többek között

⁵ Philippe SANDS –Jacqueline PEEL –Ruth MCKENZIE: *Principles of International Environmental Law*. New York, Cambridge University Press, 2012. 22.

⁶ MÁZI András: A környezetszabályozás kezdetei az Egyesült Államokban (1945–1970). In: SZÉCSI Gábor (szerk.): *De iuris peritorum meritis, Studia in honorem Endre Tanka*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2011. 7–14.

⁷ Colin GONSLAVES: The Bophal Catastrophe: Politics, Conspiracy and Betrayal. *Economic and Political Weekly*, Vol. 45., No. 26/27., 2010. 68–75.

⁸ HALVORSSEN i. m. 27. Nincs előzmény!!!

⁹ SANDS–PEEL–MCKENZIE i. m. 25–26.

¹⁰ Daniel BODANSKY: *The Art and Craft of International Environmental Law*. Cambridge–Massachusetts–London, Harvard University Press, 2010. 20.

¹¹ KECSKÉS Gábor: *A környezeti károkkért való felelősség a nemzetközi jogban*. Doktori értekezés. Győr, 2012. 4–5.

¹² Alexander KISS: Protection of the Rhine Against Pollution. *Natural Resources Journal*, vol. 25., issue 3., 1985. 613.

¹³ KECSKÉS (2012) i. m. 48.

az 1902-es Párizsi Egyezmény a mezőgazdaság számára hasznos madarak védelméről,¹⁴ az 1911-ben az USA és Nagy-Britannia, Japán és az Orosz Birodalom által kötött egyezmény a prémes fókák védelméről,¹⁵ valamint az első, 1931-ben született bálnavadászatot szabályozó nemzetközi egyezmény,¹⁶ és az afrikai fauna és flóra megőrzéséről szóló, 1933-ban Londonban aláírt nemzetközi egyezmény.¹⁷ Kivételesnek tekinthető az 1909-ben Nagy-Britannia és az USA között megszületett nemzetközi határ menti vizekről szóló szerződés.¹⁸ Jelentőségét az adja, hogy ez volt az első nemzetközi szerződés, amely a szennyezés megelőzésére kötelezte a feleket.¹⁹ A szerződés célja a vízszint és a hajózás megóvása volt a határ menti vizeken. Érdekessége, hogy egyik rendelkezése kifejezetten tiltotta a vízszennyezést és a károkozást, azonban annak pontos definiálása nélkül.²⁰

A környezeti kihívások kezelését célzó korai törekvések összességében igen szórványosnak és hatástalannak bizonyultak, mely mögött meghúzódó egyik ok az állami szuverenitáson lévő erős hangsúly volt:²¹ A szuverenitást egyszerűen az állam mindenhatóságával azonosították.²² Az abszolút területi szuverenitás elvének²³ legismertebb megfogalmazása a XIX. századból származik, az Egyesült Államok igazságügyi-miniszterétől, Judson Harmontól.²⁴ Az amerikai–mexikói vízügyi vitában adott véleményében – amely Harmon-doktrínaként vált híressé – a területi szuverenitás szélsősé-

¹⁴ 1902 Convention of Protection of Birds Useful to Agriculture. Magyarországon kihirdette: 1906. évi I. törvénycikk a mezőgazdaságra hasznos madarak védelme végett Párizsban 1902. évi márczius hó 19-én kötött nemzetközi egyezmény, valamint az ennek függelékét képező két jegyzék beczikkelyezéséről.

¹⁵ Preservation and Protection of Fur Seals, Convention signed at Washington July 7, 1911. <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000001-0804.pdf>

¹⁶ Regulation of Whaling, Geneva, September 24, 1931. <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000003-0026.pdf>

¹⁷ CENTERI Csaba – GYULAI Ferenc – PENSZKA Károly: A világ természetvédelmének története 1913–1933 között (védett területek alapítása). *Tájékológiai Lapok*, 5.évf., 2007/1. 10. http://www.tajokologiailapok.szie.hu/pdf/200701/02_Centeri.pdf

¹⁸ Treaty Relating to Boundary Waters Between the United States and Canada, Jan. 11., 1909. <http://waterbeyondborders.net/wp-content/uploads/2018/06/Boundary-Waters-Treaty-between-USA-and-Canada.pdf>

¹⁹ SANDS–PEEL–MCKENZIE i. m. 25.

²⁰ Treaty Relating to Boundary Waters Between the United States and Canada, Jan. 11., 1909., Article IV.: „It is further agreed that the waters herein defined as boundary waters forbidden waters and waters flowing across the boundary shall not be polluted on either side to the injury of health or property on the other.”

²¹ Ved P. NANDA – George W. PRING: *International Environmental Law and Policy for the 21st Century: 2nd revised edition*. Leiden–Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2013. 71

²² Nguyen Quóc DINH et al.: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris, 1998. 211.

²³ KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris, 2016. 731.

²⁴ Az amerikai igazságügyi miniszter 1906-ban jelentette ki, hogy az amerikai–mexikói határt képző Rio Grande folyó USA-hoz tartozó felső szakaszán joga van belátása szerint rendelkezni a folyó vizével. *Official Opinions of the Attorney-Generals of the United States, Advising the President and Heads of Departments in Relation to Their Official Duties*. (Ed. E.C. Brandenburg) Washington, 1898. vol. XXI., 274–283.

ges koncepcióját határozza meg.²⁵ Elmélete szerint az államok szabadon használhatják erőforrásaikat a területükön belül, tekintet nélkül arra, hogy annak milyen hatása van a szomszédos államokra.²⁶ A Harmon-doktrína, vagy az abszolút szuverenitás elve azonban olyan fogyatékoságokkal rendelkezett, amely a jogtudományban kialakult elutasító nézetek és a gyakorlati alkalmazhatóságának megkérdőjelezéséhez vezetett.²⁷ Az államok számára is inkább külpolitikai eszközként szolgált: a vitákban az érvelés egyik eszközeként alkalmazták, de nem úgy, mint a jog végső kijelentését.²⁸ Az elutasító nézetek közül érdemes kiemelni Oppenheim 1912-ből származó megfogalmazását, mely szerint az állam nem változtathatja meg saját területének természetes jellemzőit úgy, hogy az a másik, szomszédos állam területének természetes viszonyai számára hátrányt okozzon.²⁹ „Az állam számára nemcsak az tilos, hogy megállítsa vagy eltérítse egy folyó útját, amely a saját területéről egy szomszédos államba folyik, hanem az is, hogy úgy használja fel a folyó vizét, hogy az nagy veszélyt jelent a szomszédos állam számára vagy pedig megakadályozza, hogy a maga részéről a folyó vízhozamát megfelelően hasznosítsa.”³⁰ E szerint a szuverenitás semmiképpen sem jelent korlátlan cselekvési és területi szabadságot, vagyis a szuverenitás elvét nem lehet abszolút módon értelmezni. Az abszolút értelmezés ellentétben áll a szuverenitás modern fogalmával, mely a szuverenitás viszonyjellegéből indul ki.³¹ A szuverenitás korlátját így egy másik állam területi szuverenitása és integritása képezi. Ezt fejezi ki a jó szomszédság és a károkozás tilalmának elve a nemzetközi környezetvédelmi jogban, amelynek kimunkálása az ítélkezési gyakorlathoz fűződik.

2.2. Az ítélkezési gyakorlat

Az ítélkezési gyakorlat nagymértékben hozzájárult a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődéséhez, különös tekintettel a környezeti károkért való felelősségre. Azok a jogesetek, amelyek rendszerint hivatkozásra kerülnek: a Trail Smelter (1938), a Korfu szoros (1949), és a Lanoux-tó ügy (1957), így alábbiakban ezek rövid áttekintésére kerül sor.

A Trail Smelter ügy Kanada és az Amerikai Egyesült Államok között felmerülő jogvita volt. A vita a két ország határának mentén lévő, kanadai tulajdonú gyárból a levegőbe jutó kén-dioxid által okozott levegőszennyezéssel kapcsolatban merült fel. A szennyezett levegő átlépve a határt, súlyos károkat okozott az Amerikai Egyesült Államok környezetében. Az ügyben eljáró választottbíróság feladata a szuverén egyenlő-

²⁵ BRUHÁCS János: *Nemzetközi vízjog: A nemzetközi folyóvizek nem hajózási célú hasznosításának joga*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1986. 38–39.

²⁶ Nico SCHRIJVER: *Environmental Law: Sovereignty over Natural Resources Balancing Rights and Duties*. Amsterdam, Vrije Universiteit–Cambridge University Press, 1997. 219.

²⁷ BRUHÁCS (2010) i. m. 43.

²⁸ BRUHÁCS (1986) i. m. 42.

²⁹ Lassa OPPENHEIM: *International Law A Treatise*. Vol. I. London–New York, Longmans–Green, and Co., 1912. 243–244.

³⁰ BRUHÁCS (1986) i. m. 50.

³¹ Uo.

ség elvéből származó jogok kollíziójának a feloldása volt.³² Az ítéletben a nemzetközi környezetvédelmi jogot később átható tétel került megfogalmazásra:

„a nemzetközi jog elvei és mint az Amerikai Egyesült Államok joga alapján, egyetlen államnak sincs joga ahhoz, hogy területét arra használja, vagy területének használatát oly módon másnak arra engedje meg, hogy valamely másik államnak vagy annak területén, avagy az abban lévő személyeknek vagy ott lévő tulajdonban füst által jogsértést okozzon, ha ennek komoly következményei vannak, és a jogsérelmet világos és meggyőző bizonyítékok támasztják alá.”³³

A *sic utere tuo sic utere tuo ut alienum non laedas* (úgy használd a sajátodat, hogy azzal ne sértsd a másét)³⁴ angolszász jogi maximát tükröző választottbíróági ítélet a környezeti károkért való felelősség fejlődésének meghatározó pillanatát jelenti.³⁵ Ez később megerősítésre került a Korfu-szoros ügyben is.³⁶ Utóbbi ügy háttérben az állt, hogy az 1940-es években a Korfu-szoroson átkelő brit hadihajók útközben aknákra futottak. A Nemzetközi Bíróság 1949-ben hozott ítéletében Albániát tartotta felelősnek a Brit hajóknak okozott károkért, mivel nem tájékoztatta a másik felet a vízbe lerakott aknákról. Az ügyben született ítélet szerint „egyetlen állam sem használhatja területét más állam jogának a rovására.”³⁷

A Lac Lanoux ügyben Spanyolország és Franciaország közötti jogvitát a két állam közötti határ mentén elhelyezkedő Lanoux-tó Franciaország általi, elektromos energia előállításának céljából történő hasznosítása képezte. A választottbíróóság 1957-es ítéletében megállapította, hogy Franciaország nem sértette meg szerződéses kötelezettségeit.³⁸ Az ítélet továbbá kimondta – hasonlóan a Trail Smelter és Korfu-szoros ügyben hozott ítélethez –, hogy az államoknak joguk van saját erőforrásaik kiaknázásához addig, ameddig az nem okoz határokon átnyúló károkat. Az ítélet jelentősége, hogy az értesítési kötelezettség elmulasztásából és a másik állam területén okozott károkra nézve deklarálta az állam felelősségének megállapíthatóságát.³⁹

³² Russel MILLER – Rebecca M. BATSPIES: Transboundary Harm in International Law: Lessons from the Trail Smelter Arbitration. (Cambridge University Press, 2006.) *Washington & Lee Legal Studies Paper*, No. 2011-30, 3. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1990519

³³ Reports of International Arbitral Awards, Trail Smelter Case, 16 April 1938 and 11 March 1941, 1965–1966. https://legal.un.org/riaa/cases/vol_III/1905-1982.pdf

³⁴ BRUHÁCS (1986) i. m. 158.

³⁵ SANDS–PEEL–MCKENZIE i. m. 26.

³⁶ Corfu Channel (United Kingdom v. Albania), Merits, Judgment, I.C.J. Reports, 1949. 4. Az 1940-es években brit hadihajók keltek át a Korfu-szoroson, azonban útközben aknákra futottak. Az ügyben a Nemzetközi Bíróság 1949-ben hozott ítéletében Albániát tartotta felelősnek a brit hajóknak okozott károkért, mivel nem tájékoztatta a másik felet a vízbe lerakott aknákról.

³⁷ International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, The Corfu Channel Case, Judgment of April 9th, 1949., 22.

³⁸ Lake Lanoux Arbitration (France V. Spain) Arbitral Tribunal November 16, 1957., 34–35.

³⁹ KECSKÉS (2012) i. m. 255.

3. Második korszak

3.1. Az 1940-es évektől 1972-ig

Az 1940-es évektől változás következett, egyrészt ebben az időszakban nemzetközi szervezetek sora jött lére, mint például az ENSZ (1945), vagy az Európa Tanács (1949),⁴⁰ másrészt a nukleáris energia megjelenésével egy újabb, igen komoly veszélyforrás jelentkezett. A nukleáris energia használatával kapcsolatos problémák már a 40-es években tudományos bizonyítást nyertek, és hamarosan megszülettek az első nukleáris kárfelelősségi egyezmények. Ezek már túlmutattak az addigi, ad hoc módon felmerült kodifikációs céllal, adott állat- és növényfaj vagy környezeti tényező veszélyeztetettségét felismerő, kizárólag ezek kipusztulásának, további szennyeződésének elkerülése érdekében történt nemzetközi szabályozáson.⁴¹ Ez a szabályozás semmiképpen sem volt szisztematikusnak nevezhető,⁴² mögötte nem állt egy államok közötti egységes és közös akarat, valamint jogalkotási szándék, amely a környezetet integráns egységként szemlélte volna.⁴³ Az 1960-as években a nukleáris jog kezdeti rezsimje a nemzetközi közösséget a környezetre veszélyes tevékenységek összetett jellegének és rendkívül káros hatásainak felismerésére ösztönözte.⁴⁴ A gazdaság és a technika fejlődésével, valamint a társadalom igényeinek növekedésével a veszélyforrások száma és a veszély mértéke is megnőtt.⁴⁵ A környezetet érő hatások szabályozásának egységes kezelése így szükségessé vált.⁴⁶ A döntéshozókra egyre nagyobb nyomás nehezedett: ebben az időszakban tudományos munkák és könyvek tömege jelent meg,⁴⁷ melyek a globális környezetvédelem szükségességét hirdették. Tudatosságra hívták fel a figyelmet: az emberiség és a népesség növekedése, az ipari és technológiai fejlődés elviselhetetlen terhet jelent a környezetre.⁴⁸ Az Amerikai Egyesült Államokban ez a fajta tudatosság az első nagy föderális környezetvédelmi törvényhez vezetett, a NEPA (National Environmental Policy Act of 1969) elfogadásához.⁴⁹ Ez volt az első, igazán

⁴⁰ Az Európa Tanács keretében, Bernben került elfogadásra többek között az európai vadon élő növények, állatok és természetes élőhelyeik védelméről szóló egyezmény.

⁴¹ KECSKÉS (2012) i. m. 48–49.

⁴² Patricia BIRNE: The Development of International Environmental Law. *British Journal of International Studies*, Vol. 3., No. 2. (1993) 172.

⁴³ KECSKÉS (2012) i. m. 49.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ BÁNDI Gyula: *Környezetjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2011. 5. file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/2011_0001_539_Kornyeztjog%20(1).pdf

⁴⁶ BÁNDI i. m. 5.

⁴⁷ Rachel Carson *Néma tavasz* (Silent Spring) c. műve (1963), és a Római Klub A növekedés határai (The Limits to Growth) c. első jelentése (1972).

⁴⁸ BIRNE i. m. 172.

⁴⁹ Raphael MWALYOSI – Ross HUGHES – David HOWLETT: *Introduction Course on Environmental Impact Assessment in Tanzania: Resource Handbook*. International Institute for Environment and Development, 1999. 7.

meghatározó jelentőségű környezetvédelmi szabály,⁵⁰ többek között elsőként vezette be a környezeti hatásvizsgálat elkészítésének követelményét.⁵¹ 1972-re már feltörekvőben voltak regionális és globális szinten is a környezet érdekeinek védelmét célzó szabályok, valamint a nemzetközi szervezetek is elkezdtek komolyabb figyelmet szentelni a környezettel kapcsolat kérdéseknek.⁵²

3.2. Mérföldkő: Stockholm

Az ENSZ égisze alatt, 1972-ben megrendezésre kerülő stockholmi konferencia fordulópontot jelentett a nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődésében. Az országok többségében ekkor már létezett valamilyen környezetvédelmi szabályozás, de a komplexitás igénye nélkül.⁵³ A szabályozás jellemzően szektorális volt, és inkább a problémák orvoslását célozták, sem mint a megelőzést.⁵⁴ A stockholmi konferencia azonban változást hozott, és a fejlődés újabb tendenciák mentén indult el.⁵⁵ A stockholmi „ENSZ Konferencia az Emberi Környezetről” (*UN Conference on the Human Environment*) volt az első olyan nemzetközi kormányközi esemény,⁵⁶ melynek középpontjában a környezet szerepelt. A konferencia célja a felmerülő környezeti problémák és azok megoldásainak megvitatása volt.⁵⁷ Kihívást jelentett a gazdasági fejlődés és a környezet érdekeinek védelme közötti ellentétek orvoslása.⁵⁸ A fejlődő országok különösen érzékenyek voltak a kérdésre, mivel attól tartottak, hogy a környezet megóvását célzó elvek a saját fejlődésük árába kerülhet. A konferencia előkészületeként készült Founex Jelentés⁵⁹ felismerte, hogy a gazdaságnak és a környezetvédelemnek egymás mellett kell fejlődnie, ezzel lefektetve a fenntartható fejlődés alapjait, amely a 20 évvel később, a Rio de Janeiro-ban megrendezésre kerülő környezet és fejlődés világkonferencia jellemző kulcsfogalma volt.⁶⁰

A stockholmi konferencia eredményeül létrejött az ENSZ Környezeti Programja (*United Nations Environment Programme – UNEP*),⁶¹ ami kifejezetten a környezeti

⁵⁰ BÁNDI i. m. 5.

⁵¹ MWALYOSI–HUGHES–HOWLETT i. m.7.

⁵² SANDS–PEEL–MCKENZIE i. m. 29–30.

⁵³ BÁNDI i. m. 4.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Edith Brown WEISS: *International Environmental Law: Contemporary Issues and the Emergence of a New World Order*. Georgetown University Law Center, 1993. 675. <https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2638&context=facpub>

⁵⁷ BEYERLIN–MARAUHN i. m. 5. Nincs előzmény!!

⁵⁸ Edith Brown WEISS: The Evolution of International Environmental Law. *Japanese Yearbook of International Law*, vol. 54., 2011. 4. <https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2684&context=facpub>

⁵⁹ Founex Report on Development and Environment (1971). A Founex jelentés volt az első, amely meghatározta a kulcsfontosságú környezet és fejlődés célokat, kapcsolatokat

⁶⁰ BÁNDI i. m. 4.

⁶¹ A szervezet feladata az ENSZ és más nemzetközi szervezetek környezetvédelmi programjának irányítása. Feladatának ellátása érdekében mutatókat és követelményeket dolgoz ki. *Az Egyesült Nemzetek*

problémákra irányult.⁶² Bár a konferencián nem került sor nemzetközi szerződés elfogadására, de eredményei között két kiemelkedő – bár jogilag nem kötelező erejű – dokumentum megszületését tartjuk számon, nevezetesen az Akciótervet és a Stockholmi Nyilatkozatot „Az emberi környezet védelméről” (*Stockholm Declaration on Human Environment*).⁶³ A kötelező erővel nem rendelkező, „soft law” jellegű nyilatkozat összesen 26 elvet tartalmaz, amelyek az államok környezetvédelméhez fűződő feladatait fogalmazza meg.⁶⁴ A nyilatkozatban szereplő elvek akkoriban feltörekvők és előremutatóak voltak. A nyilatkozat összekötötte a környezetvédelmet az emberi jogokkal,⁶⁵ és első ízben deklarálta az ember megfelelő minőségű környezethez való jogát, egyúttal kötelezettségként megfogalmazva annak megóvását és javítását a jelen és jövő generációk számára. Az elvekben kifejeződik az ember és a környezet kapcsolata: a gazdasági fejlődés során figyelembe veendő a környezeti szempontok is. A nyilatkozatból érdemes kiemelni a 21., 22. és 23. elvet, melyek a felelősségről és a jog fejlesztéséről rendelkeznek. A 21. elv megerősíti a Trail Smelter választottbírói ítéletben foglaltakat és kimondja, hogy bár az államok szuverén joga erőforrásainak kiaknázása, azonban felelősséggel tartoznak azért, hogy a joghatóságuk vagy ellenőrzésük alá tartozó tevékenységek ne okozzanak kárt más államok környezetében vagy a nemzeti fennhatóság határain túli területeken.⁶⁶ Ez gyakorlatilag azonos a későbbi, 1992-es Riói Nyilatkozat 2. elvével. A Nemzetközi Bíróság 1996-ban adott Nukleáris Tanácsadó Véleményében már általános kötelezettségként jelenik meg az államok területének és a nemzeti fennhatóságon kívüli területek környezetének tiszteletben tartása.⁶⁷ Ebből vezethető le többek között a környezeti károk megelőzésének és az államok együttműködési kötelezettsége a környezeti ártalmak vonatkozásában.⁶⁸

A 21. elvvel összhangban a 22. elv a környezeti károkért való felelősség fejlesztésére való együttműködésre hívja fel a figyelmet, míg a 23. elv. az adott államtól elvárható gondosságot fogalmazza meg, figyelembe véve a fejlődő országok lehetőségeit. Ahogyan Bruhács fogalmaz: „A Stockholmi Nyilatkozat óta létezik egy *pactum de contrahendo* a szennyezésre és más környezeti károkra vonatkozó felelősség és jóvátétel nemzetközi jogának fejlesztésére.”⁶⁹

Szervezetének Környezet és Fejlődés Konferenciája: Tények és adatok. Az ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciájának Magyar Nemzeti Bizottsága, Budapest, 1992. 6. [A továbbiakban: *Tények*.] http://real.mtak.hu/65984/1/1992Rioui_konferencia_1992_u.pdf

⁶² HALVORSSSEN i. m. 32.

⁶³ Uo.

⁶⁴ *Tények* i. m. 6.

⁶⁵ HALVORSSSEN i. m. 33.

⁶⁶ *Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment*. 1972. 21. elv.

⁶⁷ International Court of Justice, Reports, Legality of the Use by a State of Nuclear Weapons in Armed Conflict. Advisory Opinion. 1996. 226.

⁶⁸ KECSKÉS i. m. 159.

⁶⁹ BRUHÁCS János: A környezeti károk miatti nemzetközi felelősség dilemmái. In: MIKLÓS Imre – LAMM Vanda – MÁTHÉ Gábor (szerk.): *Közjogi tanulmányok: Lőrincz Lajos 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Corvinus Egyetem, 2006. 72.

3.3. Stockholm után

A konferenciát követően a környezet védelmét célzó nemzetközi egyezmények száma hirtelen növekedésnek indult. 1973-ban elfogadásra került a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló washingtoni egyezmény, 1980-ban pedig az Antarktisi tengeri élővilág megőrzéséről szóló egyezmény.⁷⁰ A konferenciát követően a nemzetközi szerződések tárgykörének kiterjesztésre került sor. A természetes erőforrások valamint az élővilág védelme mellett megjelentek az ipari szennyezésre és veszélyes anyagokra,⁷¹ illetve tevékenységekre vonatkozó dokumentumok is, mint az 1985-ben elfogadott Bécsi egyezmény az ózónréteg védelméről,⁷² az 1989-es bázeli egyezmény a veszélyes hulladékok országhatárokat átlépő szállításának ellenőrzéséről és ártalmatlanításáról,⁷³ vagy az 1990-es olajszenyezések elleni felkészülésről, válaszlépésről és együttműködésről szóló egyezmény.⁷⁴ Azonban ezek még messze álltak a hatékony környezetvédelem nemzetközi jogi rendjétől.⁷⁵ Az előrehaladást lényegesen lassította az, hogy az államok gyakran nem feleltek meg az általuk vállalt kötelezettségeknek, amelynek okai leginkább a politikai akaratra és a finanszírozás hiányára vezethető vissza.⁷⁶

4. Harmadik korszak

4.1. A „Környezet és Fejlődés Konferencia”

A Stockholmi konferenciát követően Rio de Janeiroban került megrendezésre 1992-ben a „Környezet és Fejlődés Konferencia,”⁷⁷ ami már egy megváltozott szemléletet tükrözött.

A konferencia előzményeként 1984-ben az ENSZ Közgyűlése létrehozta a Környezet és Fejlődés Világbizottságot, aminek a vezetésével a norvég miniszterelnököt, Gro

⁷⁰ Pl. a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló washingtoni egyezmény 1973-ban, (The Washington Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora March 1973) Magyarországon a 2003. évi XXXII. törvény hirdette ki; az 1980-as Antarktisi tengeri élővilág megőrzéséről szóló egyezmény (1980 Convention for the Conservation of Antarctic Marine Living Resources).

⁷¹ Pl. 1985 Bécsi egyezmény az ózónréteg védelméről (1985 Vienna Convention on the Protection of the Ozone Layer) Magyarországon kihirdette: 31/1990. (II. 16.) MT rendelet

⁷² Uo.

⁷³ 1989-es bázeli egyezmény a veszélyes hulladékok országhatárokat átlépő szállításának ellenőrzéséről és ártalmatlanításáról (1989 Basel Convention on the Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal) Magyarországon kihirdette a 101/1996. (VII. 12.) Korm. rendelet.

⁷⁴ WEISS (2011) i. m. 6.

⁷⁵ BEYERLIN–MARAUHN i. m. 5–6.

⁷⁶ BEYERLIN–MARAUHN i. m. 6.

⁷⁷ Közgyűlési Határozat a konferencia megrendezéséről 1988., A/RES/43/196.

Harlem Brundtland asszonyt bízták meg.⁷⁸ A bizottság a Riói konferenciára készítette el „Közös Jövők” című jelentését,⁷⁹ mely először definiálta a fenntartható fejlődés követelményét.⁸⁰ A megfogalmazás szerint a fenntartható fejlődés úgy határozható meg, mint olyan fejlődés, amely kielégíti a jelenkor igényeit anélkül, hogy az a *jövő generációk saját igényeinek kielégítését veszélyeztetné*.⁸¹ A fenntartható fejlődés nem egy állapot, hanem egy folyamat, melyben az erőforrások kiaknázása, a befektetések és a technológiai fejlődés iránya konzisztens a jelen és a jövő szükségletével.⁸² A jelentés szerint a fenntartható fejlődés úgy érhető el, hogyha a népesség és a növekedés harmóniában van az ökoszisztéma változó termelőképességével.⁸³ Olyan fejlődési modellt vázolt fel, ami a mennyiségi növekedést és a minőségi fejlődést egyaránt tartalmazta, valamint rámutatott arra, hogy a gazdaság csak a környezet megőrzésével növekedhet.⁸⁴ A jelentés világos képet festett arról, hogy az emberiség túlélése a nemzetközi közösség képességeitől függ.⁸⁵

A riói konferencia eredményeként négy fontos dokumentum született: az Éghajlatváltozási Keretegyezmény,⁸⁶ a Biológiai Sokféleségről szóló Egyezményt,⁸⁷ az Agenda 21,⁸⁸ és végül a Rio Deklaráció a Környezet és Fejlődésről.⁸⁹ Ezek közül csak az első kettő rendelkezik kötelező erővel. Hasonlóan a Stockholmi Nyilatkozathoz, a Riói Nyilatkozat is a „*soft law*” dokumentumok közé tartozik. A Nyilatkozat összesen 27 elvet fogalmaz meg a fenntartható fejlődés gondolatában. Az 1. elv hangsúlyozza, hogy „A fenntartható fejlődés érdekeinek középpontjában az emberek állnak,” és *deklarálja az egészséges élethez való jogot*. A 3. elv a fejlődéshez való jog érvényesítését írja le: a jelen és a jövő nemzedékek fejlődési és környezeti szükségletei egyaránt kielégítést kell nyernie. A 4. elv felhívja a figyelmet arra, hogy a környezetvédelemnek a fejlődés szerves részét kell alkotnia. A nyilatkozatban foglalt elvek részben a Stockholmi Nyilatkozat elveit ismételte meg⁹⁰ és több *már létező*, vagy éppen kialakulóban lévő nemzetközi

⁷⁸ FLEISCHER Tamás: *A fenntarthatóság fogalmáról*. 2014. 15. http://real.mtak.hu/18404/1/fleischer_1-a-fenntarthatosag-fogalmarol_nke-2014.pdf

⁷⁹ Our Common Future, 1987.

⁸⁰ WEISS (2011) i. m. 10.

⁸¹ World Commission on Environment and Development, Our Common Future (1987), 16., 27. pont

⁸² Uo. 16., 30. pont

⁸³ Uo. 16., 29. pont

⁸⁴ Alexandre Charles KISS – Dinah SHELTON: *Guide to International Environmental Law*. Leiden–Boston, Martinus Nijhoff Publisher, 2007. 39.

⁸⁵ HALVORSSSEN i. m. 35.

⁸⁶ U.N. Framework Convention on Climate Change 1992, Magyarországon kihirdette: 1995. évi LXXXII. törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezmény kihirdetéséről.

⁸⁷ Convention on Biological Diversity, 1992, Magyarországon kihirdette: 1995. évi LXXXI. törvény a Biológiai Sokféleség Egyezmény kihirdetéséről.

⁸⁸ United Nations Conference on Environment and Development, Agenda 21, amely egy 40 fejezetből álló cselekvési program az államok számára. Célja a Rio Nyilatkozatban foglaltak implementálása.

⁸⁹ Rio Declaration on Environment and Development 1992, Rio Nyilatkozat a Környezet és Fejlődésről 1992.

⁹⁰ FODOR László: *Környezetjog*. Második átvitott kiadás. Debrecen, 2015. 73. http://real.mtak.hu/26713/1/Jegyzet_Kornyjog_2015_jav_kiadoi_vegleges.pdf

szokásjogi szabályt rögzített.⁹¹ Ezek közé sorolható többek között a *sic utere tuo* elve, a megelőzés és az elővigyázatosság, a környezeti hatásvizsgálat lefolytatása, az értesítés és az együttműködési kötelezettség.

A környezeti ártalmak megelőzésére egyre nagyobb hangsúly került. Ennek oka az a felismerés volt, hogy a környezeti károk gyakran irreverzibilisek, sok esetben lehetetlen az eredeti állapot helyreállítása, mint a jogsértés elsődleges következménye.⁹² Az 1991-es Espooi Egyezményt pl. áthatja a megelőzés elve. Az egyezmény kimondja, hogy a „A felek, egyenként vagy közösen, megtesznek minden megfelelő és hatékony intézkedést a tervezett tevékenységekből eredő jelentős mérvű, ártalmas országhatáron áterjedő környezeti hatások megelőzésére, csökkentésére és ellenőrzésére.”⁹³ Az éberség és a megelőzés fontosságát a Nemzetközi Bíróság 1993-ban a Bős–Nagymaros ügyben hozott ítéletében is hangsúlyozta.⁹⁴

A konferenciát követően a nemzetközi közösség felismerte, hogy fontos a környezeti kockázatok kutatása, ellenőrzése és csökkentése. Az államok elmozdultak azon nemzetközi egyezmények irányába, amelyek a szennyezés csökkentését és megelőzését követelik meg.⁹⁵ A konferencia hatására a környezetvédelmi szempontok több területen is figyelem középpontjába kerültek: a fenntartható fejlődés megvalósításához előrelépések történtek.⁹⁶ A globális környezeti problémák az államokat együttműködésre szólították, viszont a szuverenitásról való gondolkodás miatt a folyamat elhúzódni látszott.⁹⁷ A riói konferenciát követően létrejöttek újabb egyezmények és több kiegészítő jegyzőkönyv is megfogalmazásra került, mint például az 1997-es Kiotói Jegyzőkönyv⁹⁸ az Éghajlatváltozási Keretegyezményhez kapcsolódóan. A jegyzőkönyv azonban számos kiskaput hagyott nyitva, amelyek lehetőséget teremtettek arra, hogy a fejlett országok,

⁹¹ BEYERLIN–MARAUNH i. m. 12.

⁹² A jogsértés elsődleges következménye az eredeti állapot helyreállítása, vagyis az *in integrum restitutio*, amit az Állandó Nemzetközi bíróság a Chorzów gyár ügyében (a lengyel államterületen működő német üzem Lengyelország általi kisajátítása miatt felmerült jogvita) mondott ki: a jóvátételnek, amennyiben az lehetséges, el kell tüntetnie a jogellenes aktus minden következményét, és helyre kell állítania azt az állapotot, amely minden valószínűség szerint fennállna abban az esetben, ha a jogellenes cselekményt nem követték volna el. Abban az esetben, hogyha az eredeti állapot helyreállítása nem lehetséges, akkor a károkozó állam egy olyan kártérítési összeg megfizetésére köteles, amely a természetbeni helyreállítás értékének megfelel. Collection of Judgements Case Concerning the Factory at Chorzów. *Publications of the Permanent Court of International Justice*, Series A. – No. 9 July 26th, 1927.; és NAGY Károly: *Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1991. 200.

⁹³ 148/1999. (X. 13.) Korm. rendelet az országhatáron áterjedő környezeti hatások vizsgálatáról szóló, Espooban (Finnország), 1991. február 26. napján aláírt egyezmény kihirdetéséről, 2. cikk 1.

⁹⁴ International Court of Justice: Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros project, Judgment of 25 september 1997., 78.

⁹⁵ WEISS (1993) i. m. 680.

⁹⁶ FODOR i. m. 73.

⁹⁷ BEYERLIN–MARAUNH i. m. 16.

⁹⁸ Magyarországon kihirdette: 2007. évi LX. törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezménye és annak Kiotói Jegyzőkönyve végrehajtási keretrendszeréről Megállapodás született arról, hogy az ipari országok 2008 és 2012 között – 1990-hez képest – átlagosan 5,2 százalékkal csökkentik az üvegházhatást okozó gáz kibocsátását. Infojegyzet 2015/64. 2015. november 18. https://www.parlament.hu/documents/10181/303867/2015_65_ensz_klimakonferencia/93160a4f-430c-4917-8a20-be33dc9904e74

vagyis az üvegházhatású gázok csökkentésre jogi kötelezettséget vállalók a teljesítés helyett tovább növeljék kibocsátásukat.⁹⁹

4.2. Rió után

1992-ig az államok elsődlegesen új jogi instrumentumok létrehozására összpontosítottak. 1993-ra már sok, a *környezet* védelmét célzó multilaterális egyezmény született, így a figyelem a már létező egyezmények megerősítése, illetve a rendelkezéseknek való megfelelés irányába fordult.¹⁰⁰

Az 1992-ben jóváhagyott egyezmények, feladatok végrehajtása akadozni látszott, melynek okai többek között az erőforrások túlzott felhasználása, a pénzügyi erőforrások hiánya, a pénzügy, kereskedelem, és a technológia terén az összefüggő politikák hiánya.¹⁰¹ Mivel a végrehajtás nem úgy haladt, mint ahogyan azt várták, 2002 őszén a riói konferencia tizedik évfordulóján, Johannesburgban megrendezésre került a Fenntartható Fejlődés Csúcskonferencia.¹⁰² Ezen áttekintésre kerültek az utóbbi 10 év eredményei. A fenntarthatósági célok megvalósításának elérése érdekében konkrétabb teendők megfogalmazására került sor, nemcsak a kormányok, de a különböző szintű ENSZ-testületek és a nemzetközi szervezetek számára is.¹⁰³ Megerősítésre került a *Riói Nyilatkozat* és az *Agenda 21*, valamint két további új dokumentum megszületésére is sor került: a *Johannesburgi Deklaráció a Fenntartható Fejlődésről* és a *Johannesburgi terv a végrehajtásra*. Mindkét dokumentum, hasonlóan a Stockholmi és Riói Nyilatkozathoz, a „*soft law*”¹⁰⁴ dokumentumok sorát erősíti.

A fenntartható fejlődés gondolatát szem előtt tartva 2006-ban készült el a *Stern-jelentés*, ami elsősorban az éghajlatváltozás gazdaságra gyakorolt hatásaival foglalkozott, ezzel felhívva a figyelmet a nemzetközi összefogás és együttműködés szükségességére és jelentőségére.¹⁰⁵ Az ezt követően 2009-ben Kopenhágában tartott ENSZ klímakonferenciája¹⁰⁶ és a 2012-ben tartott negyedik ENSZ környezetvédelmi világgonferenciája, a Fenntartható Fejlődési Konferencia számon kérhető kötelezettségvállalások nélkül értek véget.¹⁰⁷ A Rio+20 konferencián elfogadott, „A jövő, amit szeret-

⁹⁹ FARAGÓ T. – FOLTÁNYI Zs. – PÁLVÖLGYI T. – POÓS M.: *Az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentése: Kiotói Jegyzőkönyv az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményéhez és a hazai feladatok*. Budapest, Fenntartható Fejlődés Bizottság, 1998. 27.

¹⁰⁰ WEISS (2011) i. m. 24.

¹⁰¹ BÁNDI i. m. 4.

¹⁰² FARAGÓ Tibor: A fenntartható fejlődéssel foglalkozó nemzetközi együttműködés négy évtizede. *Külügyi Szemle*, 2012/3. 191.

¹⁰³ FARAGÓ i. m. 191.

¹⁰⁴ HALVORSSEN i. m. 38.

¹⁰⁵ Stern jelentés, (2015.11.16.) http://klimatanacs.szie.hu/sites/default/files/Stern_jelentes_HUN.pdf 1.

¹⁰⁶ A 2009-es klímacsúcs a Kiotói Jegyzőkönyvet kívánta leváltani egy kötelező jogi érvénnyel bíró klímaegyezménnyel, azonban a konferencia sikertelenül zárult, *Infojegyzet*, 2015/64. 2015. november 18. https://www.parlament.hu/documents/10181/303867/2015_65_ensz_klimakonferencia/93160a4f-430c-4917-8a20-be3dc9904e74

¹⁰⁷ FARAGÓ i. m. 200–201.

nénk” dokumentum megerősítette az államok elkötelezettségét a fenntartható fejlődés mellett, továbbá érvényesnek ismerte el az 1992-es Riói Nyilatkozat elveit.¹⁰⁸

2015-ben került sor a Párizsi klímakonferenciára (*Conference of Parties, COP21*). A konferencia november 30-tól december 11-ig tartott, és 195 ország képviselői vettek részt rajta, köztük hazánk is. A klímacsúcs egy olyan megállapodás létrehozására törekedett, aminek a betartásával visszaszorítható az éghajlatváltozás. Célja, hogy két celsius fok alatt maradjon az átlaghőmérséklet-növekedés.¹⁰⁹ Az egyezmény azonban túlságosan „szelíd,”¹¹⁰ tekintettel a szankciók és néhány rendelkezés kötelező erejének hiányára.¹¹¹ Az egyezmény sajnos nem nevezhető előrelépésnek az előző konferenciák eredményeihez mérve. A kiotói tapasztalatok után egy olyan konszenzust kívántak létrehozni, amely meg is valósítható.¹¹² Az egyezmény a globális felmelegedés csökkentésére vonatkozó haladásról szóló jelentések tételen kívül nem kötelez semmire, és nem vezet be végrehajtási mechanizmust sem.¹¹³ Bár az egyezmény inkább szimbolikus, mégis egy lépés a jó irányba.¹¹⁴

Ugyanebben az évben fogadta el az ENSZ tagállamai az új integrált fenntartható fejlődési és fejlesztési keretrendszer, a „Világunk átalakítása: a fenntartható fejlődés 2030-ig” programot. Összesen 17 célt fogalmaz meg, amelyek a fenntartható fejlődés több aspektusát kívánják felmérni és 2030-ig folyamatosan monitorozni.¹¹⁵ 2030 az határidő, ameddig a kitűzött társadalmi-gazdasági és környezeti célokat el kellene érni.¹¹⁶

5. Összegzés

A stockholmi konferencia óta a nemzetközi környezetvédelmi jogban az elvek és kötelezettségek területén lényeges előrehaladások történtek. A Nemzetközi Bíróság a Nukleáris Tanácsadó Véleményében deklarálta,¹¹⁷ hogy a Stockholmi Nyilatkozat 21. elve a nemzetközi jog részét alkotja. Számos kötelezettség nyert elismerést, mint például a környezeti hatásvizsgálat, notifikáció, konzultáció. 2010-ben a Nemzetközi Bíróság a Papírmalmok ügyben¹¹⁸ hozott ítéletében kimondta, hogy a környezeti hatásvizsgálat

¹⁰⁸ FODOR i. m. 73–74.

¹⁰⁹ <http://hu.euronews.com/2015/12/11/mi-szomit-sikernek-a-parizsi-klimakonferencian> (2015.12.11)

¹¹⁰ Lucas BEGKAMP: The Paris Agreement on Climate Change. A Risk Regulation Perspective. *European Journal of Risk Regulation*, vol. 7., iss. 1. (2016) 35.

¹¹¹ Theodore OKONKWO: How International Law Can Deal with Lack of Sanctions and Binding Targets in the Paris Agreement. *Journal of Sustainable Development*, vol. 10., No. 5. (2017) 225.

¹¹² Joanna Diane CAYTAS: The COP21 Negotiations: One Step Forward, Two Steps Back. *Consilience*, vol. 19, Issue 1. (2018) 7.

¹¹³ CAYTAS i. m. 8.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ <https://www.ksh.hu/sdg>

¹¹⁶ FARAGÓ Tibor: *Közös jövőnk: ego vagy öko?* <https://core.ac.uk/download/pdf/83552122.pdf>

¹¹⁷ Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion. *I. C. J. Reports* 1996. 241–242., para. 29.

¹¹⁸ Az Argentína és Uruguay között kialakult vita tárgyát az Uruguay folyón (mint határfolyón) történő papírmalmok építése képezte.

lefolytatásának kötelezettsége szokásjogi szintre emelkedett.¹¹⁹ Ez volt az első olyan ügy, amelyben a környezeti hatások felmérése a nemzetközi jog általános követelményeként került rögzítésre.

A nemzetközi környezetvédelmi jog az elmúlt évtizedekben lényeges fejlődésen ment keresztül, azonban a kihívások folyamatosan nőnek. Elérkeztünk egy olyan időszakhoz, melynek alakulása döntő mértékben meghatározza a jelen, és annál inkább a jövő generációk életét, figyelembe véve a klímaváltozás égető problémáját. A Föld a közös otthonunk, így annak megóvása is közös feladat, amelyhez elengedhetetlen az államok együttműködése, illetve együttes fellépése. Az elmúlt évtizedek során nyilvánvalóvá vált, hogy túlléptük a Föld eltartó képességének korlátait: az ökológiai lábnyom túl nagy.¹²⁰ A Föld erőforrásai nem végtelenek, jelenlegi életformánk így hosszú távon nem fenntartható.

A nemzetközi környezetvédelmi jog fejlődése több fázison ment keresztül, kezdve a különböző környezeti problémák felismerésével, majd a gazdasági okokból, a különböző fajok védelmére tett lépésekkel, egészen az ökoszisztéma egészének védelméig (Biodiverzitásról szóló egyezmény).¹²¹ A nemzetközi környezetvédelmi jog eredete azonban olyan nemzetközi szokásjogi szabályokra vezethető vissza, mint a Trail Smelter ügyben hozott ítéletben megjelenő *sic utere tuo* elve és a megelőzés. Továbbá olyan elvekre, amelyek „soft law” jellegű dokumentumokban kerültek megfogalmazásra, mint a Stockholmi vagy Riói Nyilatkozat.¹²²

A környezet legtöbb területéhez mostanra kapcsolódnak nemzetközi szabályok, azonban a nagyszámú, környezetvédelmi rendelkezéseket tartalmazó szerződések hatékonysága megkérdőjelezhető,¹²³ tekintve, hogy a környezet a jelent nézve is folyamatosan romlik. Hogy a nemzetközi közösség milyen hatékonyan képes megoldani a környezeti problémákat – különös tekintettel a klímaváltozásra –, meghatározza majd a jövő generációk sorsát. A jelenlegi helyzetet szemlélve erősebb kötelezettségvállalásokra, azok megvalósítására és szorosabb együttműködésre lenne szükség egy élhető jövő megvalósulásához.

¹¹⁹ Case Concerning Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay), Judgment of 20 April 2010. *I.C.J. Reports*, 2010. 83.

¹²⁰ FODOR i. m. 12.

¹²¹ HALVORSSÉN i. m. 41.

¹²² Tim STEPHENS: Settlement of disputes in international environmental law. In: SHAWKAT–KRAVCHENKO–CHOWDHURY–BHUIYAN–TECHERA i. m. 178.

¹²³ HALVORSSÉN i. m. 41.